

Toomas PUVI

TALUMAJANDITE JAGUNEMINE SOTSIAAL-MAJANDUSLIKESSE RÜHMADESSE EESTIMAA KUBERMANGUS 19. SAJANDI LÖPUL

Maad kasutavat või seda valdavalt talupoegkonda on nõukogude aja looteaduses diferentseeritud mitmeti vastavalt seatud eesmärkidele, rakendatud meetodile ja uurijate poolt kasutatud allikmaterjali iseloomule. Probleemi teeb keeruliseks ühtsete näitajatega usaldusväärse allikmaterjali puudumine või selle lünklikkus. Senini on välja töötamata meetodika, mis rahuldaks Euroopa-Venemaa erinevate põllumajanduspiirkondade uurijaid, kuigi lahendusvõimalusi on pakutud mitmeid. Oma töös «Agraarteeside esialgne visand» käsitles V. I. Lenin maaelanikkonna sotsiaalset kihistumist ja tõi esile eri gruppidele iseloomulikud tunnused, määramata sealjuures konkreetset ühe või teise grupi talundite suurust.¹ Neid kapitalistliku küla diferentseerumise põhiprintsiipe on edukalt kasutanud mitmed agraarajaloolased. Eeskujulikult on seda probleemi käsitlenud Lõuna-Eesti puhul T. Rosenberg.²

Nõukogude agraarajalooteaduses on võrdlemisi levinud maaga varustatud talupoegkonna grupeerimine talundite põllumaa suuruse järgi. Põlupinna statistika aluseks võtmine talumajandite diferentseerimisel tuleb siiski oluliste reservatsioonidega kõne alla vaid enam-vähem täielikult põllusaaduste, eriti teravilja tootmisele orienteeritud piirkondade puhul. Teisalt õigustab nimetatud meetodit ka suhteliselt suur põllumaa osakaal kogu kasutusel oleva maa hulgast ning samuti laialdaste, kogukonna liikmetele ühiste karja- ja heinamaade olemasolu, mida talundite suurusgruppidesse jaotamisel üldiselt ei arvestata. Näiteks ulatus Eesti ala naabruses asuvas Pihkva kubermangus põllumaa osakaal talumaal 45%-ni kogu maa suurusest, lõunakubermangudes oli see kohati ligi 80%. Eestimaa kubermangus seevastu moodustas põllumaa keskmiselt vaid 22% talumaast. Siin oli ka kogukonnamaid võrdlemisi vähe: talumaal vaid 1,8%, mõisamaal aga 4,1% talude käsutuses olevast maast.³ Seega olid Eestimaa (nagu teistegi Balti kubermangude) talumajandid majanduslikus mõttes märksa terviklikumad, suhteliselt iseseisvad ning vastasid enam nendele tingimustele, mida nõudis kapitalismi kiire areng põllumajanduses. Nimelt asjaolu tõttu, et suurema osa Eestimaa kubermangu talude maast moodustasid karja- ja heinamaad (talumaal 40% ja 28%), ei ole meil võimalik tulemuslikult lähtuda talundite majandusliku tugevuse määramisel üksnes põllumaa suurusest. Seda enam et 19. sajandi lõpukümnendil tugevnes märgatavalt Eesti põllumajanduse suund karjakasvatuse eelisarendamisele ka talumajanduses. Näiteks koguti 1894. aastal Eestimaa kubermangus taluheinamaadelt ligi 10 miljonit puuda heina, mille saamiseks vajati vähemalt 220 000 tiinu heinamaad.⁴ Samas ulatus teravilja ja kartuli all oleva põllumaa pindala vaid ligi 97 000 tiinuni

¹ Lenin, V. I. Teosed, 31. Tallinn, 1955, 127—130.

² Розенберг Т. О социальном расслоении крестьянства Южной Эстонии в конце XIX века. Таллин, 1980.

³ Arvutused on tehtud E. Bodisco statistilise materjali alusel: Bodisco, E. von. Der Bauerland — Verkauf in Estland und Materialien zur Agrar-Statistik Estlands. Reval, 1902.

⁴ 1 tiin = u. 1,09 ha.

ning kõigi teraviljade saagi kogusumma sellel aastal u. 5,5 miljoni puudani.⁵ Arvestades ainult puhast põllumaad, alahindame nii karja- ja heinamaade (need moodustasid 68% talumaast) tegelikku majanduslikku potentsiaali kui ka põllunduse ekstensiivarengu võimalusi üldse. V. I. Lenin märkis, et rajoonis, kus on iseloomulik mitte kaubanduslik teraviljandus, vaid kaubanduslik karjandus, ei saa majapidamisest õiget ettekujutust haritava maa tiinude arvu või tööhobuste arvu põhjal.⁶ Ometi on vaieldamatu, et talundi majanduslik tugevus sõltus väga olulisel määral ka põllumaa suurusest ja eriti selle kvalitatiivsetest omadustest.

On mõistetav, et põllumajandusliku elanikkonna sotsiaalse kihistumise probleem tuleb lahendada komplekselt, pidades silmas ka piirkondlikke iseärasusi. Sellise käsitluse juures tuleb lisaks majandite eri gruppides kasutusel oleva maa suurusele ja kvaliteedile eriti arvestada palgatööliste ja hobuste rakendamist majandites, aga ka piimakarja arvukust, produktiivsust, põllumajandusliku tootmise taset üldse jne. Nimetatud näitajate järgi on usaldusväärse statistilise materjali olemasolu korral maaelanikkonna diferentseerimine suhteliselt tulemuslik. Paljude talurahva kihistumise uurimisel arvesse tulevate tegurite analüüs on aga äärmiselt tömahukas ülesanne, mis ideaalsel kujul ei olegi allikate puudumise ja lünklikkuse tõttu mitte alati teostatav.

Samal ajal tuleb siiski silmas pidada maakasutuse statistika erilist tähendust. Esiteks, nende andmete usaldusväärsus (ka kontrollitavus) on suhteliselt suur. Teiseks, valdav osa vaadeldava perioodi ametlikust ja mitteametlikust arvandmestikust tugines nimelt maastatistika. Kolmandaks, paljud maakasutuse parameetrid avaldavad olulist mõju teistele majanduslikele näitajatele. Ka käesolevas kirjutises on talumajandite kihinemist käsitletud maastatistikast lähtudes, seda seoses põllumaa ja kogu maa suurusega, maa ligikaudse tegeliku väärtusega, hobuste ja palgatööliste kasutamise ja Põhja-Eesti talumajandis.

Lõuna-Eesti puhul on see probleem tulemuslikult lahendatav, sest Liivimaa kubermangus arvestati talude kandevoimet taarimaa alusel, mis kätkes endas maa kvaliteedi koefitsienti. See on arvatav iga maakonna kohta eraldi.⁷ Nende andmete alusel võib saada maad kasutava põllumajandusliku elanikkonna sotsiaalsest kihistumisest erinevates maakondades võrdlemisi objektiivse pildi. Eestimaa kubermangu kohta sedavõrd kompaktsed ja usaldusväärsed andmed kahjuks puuduvad. Maa maksustuse arvestuse aluseks oli siin adramaa, milles kaudselt väljendusid ka maa kvalitatiivsed omadused. 1899. aastal avaldati Eestimaa kubermangu kohta detailne maamaksustusloend⁸, kus esitati andmed mõisate, kihelkondade ja maakondade kaupa. Kuna nimetatud statistilises materjalis on esitatud talu- ja mõisamaa summaarne maksustus, siis talumajandite kihistumise käsitlemisel see allikas otseselt ei sobi, sest talu- ja mõisamaa maakasutuse struktuur, seega ka maa tegelik suhteline väärtus oli märkimisväärselt erinev. Tõsi, Eestimaa rüütelkonna fondis on lünklikud andmed adramaadest Põhja-Eesti mõisates 1896. aasta märtsi seisuga⁹, kusjuures eraldi on välja toodud andmed talu- ja mõisamaa kohta. Eeskätt aegunud ja puudulike maahinnete tõttu on 1896. aastal määratud maa maksustus maakondades 19—33% võrra, Eestimaa kubermangus tervikuna aga 28% võrra väiksem kui 1899. aastal, mil uurimise lõplikud tulemused avaldati. Eeldades, et talumaa ja mõisamaa adramaade suhe 1896.

⁵ Arvutused on tehtud statistilise materjali põhjal: Обзор Эстляндской губернии за 1894 год. Ревель, 1895.

⁶ Lenin, V. I. Teosed, 15. Tallinn, 1953, 113.

⁷ Розенберг Т. О социальном расслоении крестьянства, 23—24.

⁸ Grundsteuerrolle für das Gouvernement Estland nach der Einschätzung von 1896—99. Reval, 1899.

⁹ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (= ENSV RAKA), f. 854, n. 5, s. 399, l. 6—12. Valdav osa lünkadest õnnestus autoril matemaatilisi meetodeid kasutades täita.

aastal (maakondades moodustas talumaa maksustus 55,2—56,9% kogu maa maksustusest) jäi umbes samaks ka 1899. aastal, on meil võimalik ligilähedaselt hinnata talumaa väärtust Põhja-Eesti maakondades 19. sajandi lõpul.

Eestimaa Maakrediidi Seltsi fondis on äärmiselt mahukas statistiline materjal talupoegade käsutuses oleva maa suuruse ja väärtuse kohta.¹⁰ Paraku toimus maade hindamine ja ümberhindamine mitme aastakümne vältel, sõltudes maa ostu-müügi ning ametlike rendilepingute sõlmimise intensiivsusest erinevates maakondades. Teatavasti maa hinded aja jook-sul tõusid, mille tulemusel maa väärtus nendes piirkondades, kus hinda-mine toimus ajaliselt varem, oli määratud tegelikult mõnevõrra madala-maks, võrreldes piirkondadega, kus maad hinnati ajaliselt hiljem. Seetõttu ei kajasta need andmed päris täpselt kogu maa tegelikku väärtust konk-reetsel ajamomendil. Hinnatud maade väärtuse ja põllumaa osakaalu võrdlemine autori poolt viitab nimetatud näitajate vahelisele väga tihe-dale korrelatsioonile ja õigustab seega järgnevas kasutatud meetodi rakendamist maaga varustatud talurahva kihistumise uurimisel eri maa-kondades.

O. Karma ja A. Kõörna annavad Eesti ala majandeid rühmitades autori arvates õnnestunud lahenduse. Kasutades 1897. aasta rahvaloenduse and-meid ja võrreldes neid andmetega tööhobuste arvu kohta, saavad nad «ligilähedaselt järgmise pildi: umbkaudu $\frac{2}{3}$ majandeist ei kasutanud palgatöölisi, mis umbkaudu vastab hobuseta ja ühe hobusega majandite arvule; rohkem kui $\frac{1}{5}$ majandeist kasutas üht palgatöölist ja põhiliselt peaksid nad kuuluma kahe hobuse omanike rühma; ülejäänud $\frac{2}{15}$ majan-deist kasutas kaht ja rohkem palgatöölist. Viimasele rühmale vastasid majandid rohkem kui kahe tööhobusega ja orienteeruvalt $\frac{1}{5}$ kahehobuse majandeist. See rühm vastas V. I. Lenini poolt silmaspeetud ettevõtja tüübile talumajanduses».¹¹ Nagu edaspidises näeme, sobib selline jaotus hästi Eestimaa kubermangu oludele.

Arvestades palgatööliste ja hobuste kasutamist Eestimaa kubermangu talumajandites, on autori arvates Põhja- ja Lääne-Eestis talundeid maa-kasutuse järgi otstarbekas diferentseerida järgmiselt.

I grupp: majandid suurusega kuni 5 tiinu (kubermangus oli selle grupi majandite keskmine suurus 2 tiinu) — reaalselt majandusliku ise-seisvuse võimalust mitteomavad kehvikkohad, kus valdava osa elatus-vahenditest andis töö väljaspool oma majapidamist. Sellise «majandi» valdajad sarnanesid pigem maaproletariaadiga ja nende arvamine maaga varustatud talupoegkonna hulka on üsna tinglik. See on tinglik seda enam, et märkimisväärne osa selle grupi kohtadest oli müüdnud või antud kasutada suvituskohtadena või asulalähedaste kruntidena (ostule võetud maal müüdi kuni 5-tiinuseid kohti 41% mittetalupoegadele).¹²

II grupp: majandid suurusega 5 kuni 10—15 tiinu. Need olid enamasti poolproletaarsed kehviktalundid, ent neil oli mõningal määral majandus-liku iseseisvuse võimalust. Selle grupi majandite keskmine suurus Eesti-maa kubermangus oli 7,2—9,4 tiinu. M. Kozini andmetel tagasid 10—12 tiinu suurused talundid Liivimaal talupere hõive oma maatükil vaid 60—65% ulatuses¹³ (Eestimaal oluliselt vähem). Seepärast ei olnud neist enamikul elatusmiinimumi ja nad olid sunnitud otsima lisateenistust suur-majanditest.

III grupp: majandid suurusega 10—15 kuni 30 tiinu, majanduslikult

¹⁰ ENSV RAKA, f. 2486, n. 1, s. 2830—3501, 3530—3534, 3536—3540, 3544.

¹¹ Revolutsioon, kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis (1917—1920). I. Tln., 1977, 84.

¹² Arvutusalus: *Bodisco, E. von. Der Bauerland-Verkauf in Estland.*

¹³ Очерки экономической истории Латвии 1860—1900. Рига, 1972, 319.

suhteliselt iseseisvad väiketalud. Harva kasutati siin kõrvalist tööjõudu. Nendes taludes oli tavaliselt 1—2 hobust, neist 1 tööhobune.

IV grupp: majandid suurusega 30 kuni 50 tiinu. Osaliselt põllumajandussaaduste turule orienteeritud keskmiktalud. Valdav osa neist kasutas oma majandis 1 palgatöölist. Tavaliselt 2—3, harvemini 4 hobusega (neist 1—2 tööhobust) majandid.

V grupp: majandid suurusega üle 50 tiinu. Täielikult põllumajandussaaduste turule orienteeritud jõukad talumajandid, kus rakendati oma majapidamises 2—3 palgatöölist ja kus oli 4 või enam hobust (neist vähemalt 2—3 tööhobust). Põhja-Eesti oludes tulid tõeliste kapitalistlike suurmajanditena arvesse 100 ja enama tiinu suurused majandid, mis moodustasid siin vaid 1,1% ostule võetud talude arvust ja nende käsutuses olev maa 4,6% ostutalude maa suurusest.¹⁴ Samal ajal moodustasid Euroopa-Venemaa 47 kubermangus kulakute eravalduses olevad sama suurusgrupi majandid 4,4% ostutaludest ja koguni 47,6% talupoegade valduses olevast maast.¹⁵

On paratamatu, et keskmiste näitajatega opereerides elimineeritakse alati vähemal või suuremal määral terviku osade iseärasused. See võib oluliselt moonutada tegelikku olukorda, praegusel juhul eri suurusgruppide majandite osakaalu konkreetsetes Eestimaa kubermangu maakonnas. On ju ilmne, et Järvamaal ja Lääne-Virumaal olid maade suhteliselt hea kvaliteedi ja sellest tulenevalt põllumaa suure osakaalu tõttu põllumajanduses kapitalistliku kaubatootmise arengutempod kiiremad ja talundid majanduslikult märksa tugevamad kui Harjumaal ja Läänemaal. Kuidagi ei saa majandusliku potentsiaali poolest samasse talundigruppi liigitada näiteks 25-tiinust talu ühelt poolt Järvamaal ja teiselt poolt Harju- või Läänemaal. Järvamaal oleks meil tegemist keskmiktaluga, Harju- ja Läänemaal üldiselt aga väiketaluga. Juba 1897. aastal nõudis Eestimaa talurahvaasjade komissar kohalikest komissaridelt, et ühes talude müügiandmete esitamisega jaotataks jaoskonnad 2—3 rajooniks vastavalt maa viljakusele, kuna pinnase omadused eri osades on üsna erinevad, ja näidatakse, millised vallad ja mõisad kuuluvad ühte või teise rajooni.¹⁶ Paraku andmed selle direktiivi täitmise kohta puuduvad.

Tabelis 1 on toodud andmed põllumaa osakaalu kohta Eestimaa kubermangu maakondade talumaadel 1899. aasta seisuga. Näitamaks põllumaa osakaalu ja seeläbi ka maa kvaliteedi otsest seost ostutalude 1 tiinu keskmise hinna ja talumaa renditalude keskmise aastase rendimaksuga 1 tiinu kohta, on tabelis esitatud vastavad andmed (rublades). Lisaks on tabelis näidatud adramaade arv talumaa 1000 tiinu kohta, see on saadud 1896. aasta talumaa¹⁷, 1899. aasta kogu maa maksustuse¹⁸ ning 1899. aasta talumaa suuruse¹⁹ andmete töötlemisel.

Ilmneb, et Viru- ja Järvamaal on põllumaad kogu maaga võrreldes tunduvalt enam. Seega on põllumaa osakaal suurem just nendes maakondades, kus maa tootlikkus ühe pindalaühiku kohta oli kõrgem. Sama keh-tib üldjoontes ka teiste tabelis toodud näitajate suhtes.

Võttes aluseks eespool toodud majandite jagunemise suurusgruppidesse Eestimaa kubermangus keskmiselt ja arvestades eri maakondade põllumaa osakaalu, võrreldes seda põllupinna keskmise osakaaluga kubermangus, või aastast rendimäära maakondades, võrreldes seda

¹⁴ Arvutusalus: *Bodisco, E. von*. Der Bauerland-Verkauf in Estland.

¹⁵ Arvutatud A. Anfimovi ja I. Makarovi uurimistulemuste põhjal: *Анфимов А. М., Макаров И. Ф.* Новые данные о землевладении Европейской России. — История СССР, 1974, nr. 1, 88.

¹⁶ ENSV RAKA, f. 68, n. 1, s. 368, l. 1.

¹⁷ ENSV RAKA, f. 854, n. 5, s. 399, l. 6—12.

¹⁸ Grundsteuerrolle für das Gouvernement Estland.

¹⁹ *Bodisco, E. von*. Der Bauerland-Verkauf in Estland.

Tabel 1

Maastatistika andmeid Eestimaa kubermangu maakondades 19. sajandi lõpul

Maakond	Põllumaa osakaal %	Ostumaa 1 tiinu keskmine hind	1 tiinu keskmine rendimäär aastas	Adramaid 1000 tiinu kohta
Harjumaa	18,26	55,78	2,43	8,43
Virumaa	29,63	78,52	3,44	12,28
Järvamaa	31,83	75,85	3,74	12,93
Läänemaa	15,82	55,74	2,22	7,81
Eestimaa kubermang keskmiselt	22,47	65,55	2,71	9,90

Põhja-Eesti keskmise rendimääraga, saame tabelis 2 esitatud ligilähedase tulemuse tiinudes.

Tabel 2

Talumajandite keskmine suurus majandite gruppides Eestimaa kubermangu maakondades 19. sajandi lõpul (tiinudes)

Majandite grupp	Harjumaa	Virumaa	Järvamaa	Läänemaa
I — väikesed kehvikkohad	kuni 5	kuni 5	kuni 5	kuni 5
II — suuremad kehvikkohad	5—15	5—10	5—10	5—15
III — väiketaldud	15—35	10—25	10—25	15—35
IV — keskmiktaldud	35—60	25—45	25—40	35—60
V — suurtaldud	üle 60	üle 45	üle 40	üle 60

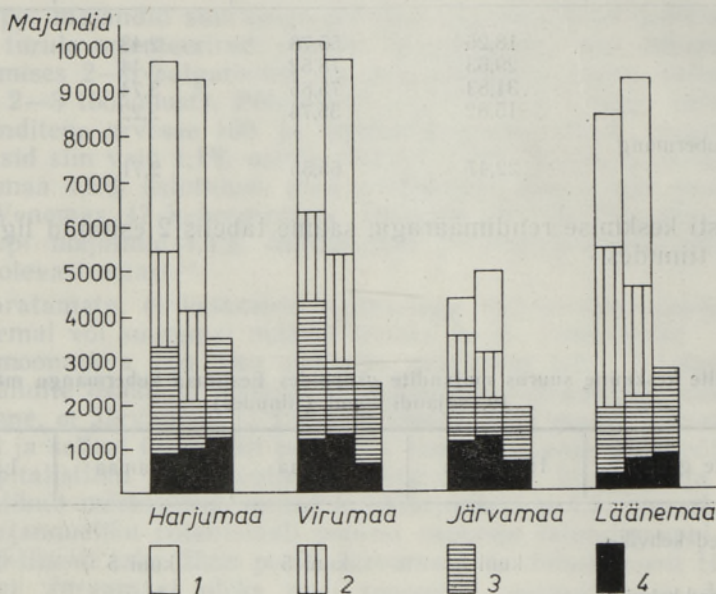
Näeme majandite suuruses märkimisväärseid erinevusi ühelt poolt Järva- ja Virumaa, teiselt poolt Harju- ja Läänemaa vahel. Mõistagi on sellisel teel saadud majandite suurused üsna ligikaudsed, võivad üksikutes valdades kõikuda siia- või sinnapoole ja on konkreetsete üksikmajandite puhul determineeritud võrdlemisi tinglikult. Ometi on sellise diferentseerimise teel maakondades saadud tulemused märksa tõepärasemad kui lihtne opereerimine kubermangu keskmiste näitajatega ja võimaldavad kujutada talundite kihistumist Eestimaa kubermangus 19. sajandi lõpul ligikaudu nõnda, nagu on toodud tabelis 3 (tuhandetes).

Tabel 3

Talumajandite jagunemine suurusgruppidesse Eestimaa kubermangus 19. sajandi lõpul (tuhandetes)

Majandite grupp	Harjumaa		Virumaa		Järvamaa		Läänemaa		Eestimaa kubermang	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
I	1,7	18	2,8	28	0,5	12	1,3	16	6,3	20
II	2,5	26	1,0	10	0,3	7	1,6	19	5,4	17
III	2,1	22	2,0	20	1,0	24	2,9	35	8,0	25
IV	2,4	25	3,1	31	1,4	33	2,1	26	9,0	28
V	0,9	9	1,1	11	1,0	24	0,3	4	3,3	10
Kokku	9,6	100	10,0	100	4,2	100	8,2	100	32,0	100

Tabelist selguvad märgatavad erinevused talumajandite kihistumisel Eestimaa kubermangu maakondades. Nii olid Harju- ja Virumaal ülekaalus kehvikkohad, Läänemaal väiketalud, Järvemaal aga keskmiktalud. Siinjuures tuleb arvestada, et kehvikkohtade osakaal on suur (eriti Virumaal) mõisamaal moodustatud arvukate väikekohtade tõttu.

Talundite diferentseerumine Eestimaa kubermangus 19. sajandi lõpul.

I tulp: majandite grupid nende kasutuses oleva maa suuruse järgi (1899. a. andmed *): 1 — kehvikkohad (I ja II grupp); 2 — väiketalud (III); 3 — keskmiktalud (IV); 4 — suurtalud (V).

II tulp: majandite grupid hobuste arvu järgi (1899.—1901. a. andmed **): 1 — 1 hobune; 2 — 2 hobust; 3 — 3 hobust; 4 — 4 ja enam hobust.

III tulp: majandite grupid palgatöölise arvu järgi (1897. a. andmed ***): 3 — 1 palgatöölise; 4 — 2—3 palgatöölise.

* Bodisco, E. von. Der Bauerland-Verkauf in Estland.

** Военно-конская перепись 1899—1901. Под ред. А. Сырнева. Изд. ЦСК МВД. СПб., 1902.

*** Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. Под ред. Н. А. Троицкого. Вып. 49. Эстляндская губерния. СПб., 1905.

Joonisel on tulpades kujutatud majandite jagunemine suurusgruppidesse eespool toodud materjalide alusel.²⁰ Võrdluseks on esitatud andmed palgatöölise kasutamise kohta Eestimaa kubermangu majandites 1897. aasta rahvaloenduse materjalidele tuginedes. Kuna nimetatud allikas ei ole eraldi välja toodud palgatöölise kasutamist talumaa ja mõisamaa majandites, ei ole nende andmete kasutamine võimalik talu- või mõisamaal paiknevate majandite kohta eraldi. Samuti tuleb eeldada, et enam kui 3 palgatöölise kasutanud majandusüksustena tulevad kõne alla peamiselt mõisad. Tunduvalt keerulisem on 1899.—1901. aasta hobuloenduse andmete kasutamine. Praeguses uurimuses on hobumajandite arvu aluseks võetud maakonnas olevate hobumajandite koguarv (välja arvatud eeldatavad mõisamajandid).

²⁰ Parema ettekujutuse saamiseks Põhja- ja Lõuna-Eesti võrdlemiseks on joonis koostatud (väikeste eranditega) T. Rosenbergiga analoogilistel põhimõtetel. Vt. *Розенберг Т.* О социальном расслоении крестьянства, 36.

On selge, et majandite suurusi maakonniti diferentseerides saame objektiivsemalt hinnata majandite keskmist tugevusastet kasutatava maa suurus järgi maakondades. On täiesti iseloomulik, et maa kvalitatiivsete omaduste kasvades väheneb suhteliselt palgatöõjõu ja ka hobuste kasutamine keskmistes ja suurtes taludes, nagu see on joonisel täheldatav Viru- ja Järvamaa puhul. Seevastu maa kvaliteedi langedes kasvab palgatöölise ja hobuste kasutamine iseäranis Harju- ja Läänemaa taludes. Raskesti haritavate põldude tõttu kasutati siin palgatöölisi ka osas väiketaldes.

Võrreldes talumajandite kihistumist Eestimaa kubermangu talumaal Lõuna-Eesti vastavate andmetega²¹ selgub, et keskmiktalude peaaegu võrdse osakaalu juures Põhja- ja Lõuna-Eestis (49 ja 43%) on esimeses kaks korda vähem suurतालусid (16 ja 32%) ning märgatavalt rohkem väiketалусid (35 ja 25%)²².

Käesolevas lühiaurimuses on autor püüdnud näidata üht võimalikku viisi Eestimaa kubermangu talundite diferentseerimisel. Kuigi esitatud andmetesse tuleb suhtuda mõninga reservatsiooniga, võime saadud tulemuste põhjal teha seaduspärase järelduse: majandite kihistumise tase oli Eesti üksikutes osades võrdlemisi erinev. Lõuna-Eestile, kus keskmised ja suured talud moodustasid majandite suurimad rühmad, sarnanes Põhja-Eestis vaid Järvamaa. Nimetatud asjaolu soodustas ka kaubamajanduse kiiremat arengut, mis omakorda intensiivistas talundite ostmist Järvamaal. Nii oli 19. sajandi lõpuks seal ostule võetud 71% majanditest, kuna teistes Eestimaa kubermangu maakondades ulatus ostutalude osakaal vaid 38—43%-ni. Viimastes olid tunduvas ülekaalus kehvikkohad ja väiketалуд, seevastu majanduslikult tugevamate talundite arv oli siin suhteliselt tagasihoidlik. Seetõttu on iseloomulik, et Harju-, Viru- ja Läänemaal tundsid maapuudust mitte ainult maata põllumajandusliku elanikkonna kihid, vaid olulisel määral ka maaga (ent vähese maaga) varustatud arvukas kehviku ja väiketалупоegade kiht.

²¹ Kuna kehvikkohad on Lõuna-Eesti puhul statistikas fikseeritud puudulikult ja ebarajjekindlalt, on võimalik võrrelda vaid suuremate majandite grupe.

²² Andmeid Lõuna-Eesti kohta vt. *Rosenberg, T.* Über die Ausdifferenzierung der sozialen Schichtung im estnischen Dorf in der zweiten Hälfte des 19. Jh. — Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia, 1985, nr. 2, 258.

Esitanud J. Kahk

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloo Instituut

Toimetusse saabunud
13. XII 1985

Тоомас ПЮВИ

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВ ПО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИМ ГРУППАМ В ЭСТЛЯНДСКОЙ ГУБЕРНИИ В КОНЦЕ 19 В.

До сих пор проблема расслоения крестьянских хозяйств в Эстонии в конце 19 в. изучалась сравнительно мало. Более подробно этот вопрос исследован по Южной Эстонии, где имеющийся статистический материал учитывает качественные свойства земель. Это позволяет сравнительно объективно дифференцировать крестьянские дворы по их величине, учитывая уездные особенности. По Северной Эстонии подробные данные отсутствуют. Автор настоящей статьи группирует хозяйства в разных уездах, учитывая при этом коэффициенты местной арендной платы и долю пахотных земель в уездах. Выясняется, что при дифференциации крестьянских хозяйств по их величине в разных уездах необходимо использовать разные критерии, чтобы учесть разницу в качественных свойствах почвы и в уровне производства сельскохозяйственной продукции. Естественно, такие критерии нельзя абсолютизировать. В целом бедняцкие хозяйства в Эст-

ляндской губернии составляли 37%, мелкие 25%, средние 28% и крупные хозяйства лишь 10% от общего числа дворов. По уездам в этих данных имелись большие различия. Доля средних и крупных хозяйств была значительно выше в экономически более развитых районах, в особенности в Ярвамааском уезде. Там и купля-продажа крестьянских дворов происходила более интенсивно.

Сравнивая полученные численные показатели с данными военно-конских переписей с 1899 по 1901 гг. и с материалами Первой всеобщей переписи населения с 1897 г. об использовании наемных рабочих, можно получить относительно достоверное представление об исследуемом процессе в уездах Эстляндской губернии.

Полученные результаты позволяют сравнить данные по Северной Эстонии с аналогичными данными по Южной Эстонии и более объективно показать расслоение крестьянских хозяйств в конце 19 в.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
13/XII 1985

Toomas PÜVI

DISTRIBUTION OF PEASANT FARMS INTO SOCIO-ECONOMIC GROUPS IN THE ESTLAND PROVINCE AT THE END OF THE 19th CENTURY

The problem of the stratification of peasant farms in Estonia at the end of the 19th century has not been sufficiently studied so far. More attention has been paid to Southern Estonia whose lands with their qualitative properties are considered within the statistical material. In this case a considerably objective differentiation of peasant farms according to their size in view of the peculiarities of an estate can be made. Unfortunately, similar data for Northern Estonia are missing. In the present paper farms of different estates are grouped relying on coefficients of local rent and fractions of arable land. It appears that when differentiating peasant farms according to their size different criteria should be used to consider differences in the qualitative properties of the soil and the level of agricultural production of individual estates. Naturally, such criteria should be treated in a more reserved way. In the Estland Province as a whole, poor peasant farms comprised 37%, small ones 25%, average 28% and big farms only 10% from their total number. As regards to estates these data vary considerably. Average and big farms were more numerous in the regions of high economic development, e.g. in the Järvamaa estate in particular. Also the sale and purchase of peasant farms was more intensive there.

Comparing the numerical data obtained with the data of horse counts in 1899—1901 and the first overall census of the population in 1897 on the usage of wage labourers, quite a reliable picture about the process studied can be gathered.

On the basis of the data obtained the comparison between Northern and Southern Estonia can be made and thus a more objective reflection of the stratification of peasant farms at the end of the 19th century reached.

*Academy of Sciences of the Estonian SSR,
Institute of History*

Received
Dec. 13, 1985